

Árnyéku! szegődni?

MIKSZÁTH KÁLMÁNNÉ VISSZAEMLEKEZÉSEI, S. A. R. PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona visszaemlékezéseinek növekvő népszerűségéről árulkodik a tény, hogy a könyv az 1922-es első megjelenése óta hat kiadást is megélt. Ezek közül négy kiadvány az elmúlt húsz évben került ki a nyomdából.

A közlés módjának vagy a mellékletek alkalmazásának tekintetében mindegyik kötet eltér valamelyest a többitől. Az első kiadás Rubinyi Mózes jegyzeteivel és Beöthy Zsolt kísérszövegével az Athenaeumnál jelent meg, még Mauks Ilona életében. Ezt huszonöt évvel később követte az a Szépirodalmi Kiadó gondozásában kiadott kötet, amelyet 1957-ben Király István rendezett sajtó alá, a függelék [Mikszáth Kálmán Mauks Ilonához írott leveleit] pedig Méreiné Juhász Margit közölte. A harmadik kiadás Tabák András sajtó alá rendezésében a Mikszáth Kiadónál jelent meg 2002-ben, a kötet előszava és az új Mikszáth-szakirodalmat felvonultató bibliográfiai lista Praznovszky Mihály munkája volt. A 2010-es, Palatinushoz köthető negyedik kiadás egy válogatást tartalmazott, amelyet Bán Magda állított össze. Az ötödik kiadás szintén a Mikszáth Társaságnál jelent meg 2017-ben, a szöveget Pásztor Sándor és Pásztor Sándorné gondozta, az írásos és fényképes mellékletekben bővelkedő kötetet pedig Praznovszky Mihály szerkesztette. A 2021-ben megjelenő hatodik kiadás a „legszikárabb” mind közül: kizárólag a mai helyesírás szerint átdolgozott főszöveget, illetve a művet bemutató rövid előszót tartalmazza – ez utóbbi ugyancsak Praznovszky Mihály tollából származik.

Az előszó három egységből áll: az első egy vázlatos kiadástörténeti áttekintést nyújt, a második az emlékirat tartalmát és főbb témáit foglalja össze röviden, a harmadik pedig Mauks Ilona családi hátterének bemutatása mellett utal a Mikszáth Kálmán halálát követő időszak néhány fontos történésére is. Praznovszky Mihály jó érzékkel emeli ki azokat a társadalomtörténeti adalékokat, amelyek azt mutatják, hogy Mauks Ilona úgy makro-, mint mikroszinten olyan közegben élt, amelyben fontos szerepet játszott az irodalom. Egyrészt Nógrád megye a magyar művelődéstörténet szempontjából kiemelkedő helyszín volt, hiszen számos település irodalmi emlékeket őriz [például Mikszáth Kálmán Szklabonyán, Madách Imre Alsósztrégován, Komjáthy Jenő Szécsényben született stb.], másrészt Mauks Ilona közvetlen családi környezetében is szembesülhetett az irodalmi pálya iránti érdeklődéssel, hiszen testvére, Mauks Kornélia szintén rendelkezett ilyen jellegű ambíciókkal. Mindemellett az előszó – noha kétségtelenül képes felkelteni az olvasó érdeklődését és egy vázlatos, de átfogó képet nyújt a mű keletkezéséről és szerkezetéről – a leginkább a korábbi kiadásokban és a szöveg recepciótörténetében fellelhető információkat összegzi, s nem igazán sikerül újabb adalékokkal árnyalni a Mauks Ilonáról kialakult és a köztudatban rögzült képet. Több olyan lényeges felvetés is megemlítődik, amely fontos szerepet játszhat a mű értelmezésében, ám ezen lehetőségekkel inkább csak a leltározás szintjén vet számot a szerző. Jelen újrakiadás egyik legfőbb tétje ekként tulajdonképpen az, hogy megpróbálja megmenteni Mauks Ilona szövegét az elfeledettségől, hiszen azt ismét a figyelem középpontjába állítja. A Mikszáth-kultusz

szempontjából ez egy fontos gesztus, és jól látható, hogy Praznovszky Mihály eddig is sokat tett a szöveg hagyományozódásáért, illetve Mikszáth népszerűsítéséért, hiszen a hat kiadás közül három létrejöttében fontos szerepet játszott. Az újrakiadás ugyanakkor arra is ösztönzi az olvasót, hogy ismét újragondolja a memoár szerepét és jelentőségét, a továbbiakban, az előszó fontosabb állításait felhasználva, ehhez szeretnék támpontokat nyújtani.

A memoár recepciójának legnagyobb része természetesen az 1922-es kiadást követően keletkezett, a csekély számú későbbi kritika pedig a leginkább csak újrásorolta a műre vonatkozó korábbi – olykor felületes – megállapításokat. A legtöbb szerző a szöveget azáltal tekintette megragadhatónak, hogy az a nagy író mindennapjaiba, a Mikszáth család intim pillanataiba enged betekintést, ekként tehát kultusztörténeti szempontból látta jelentősnek. Mindez összhangban van a 19. századi női memoárok létrejöttének legfőbb, kimondatlan előfeltevésével: a kötet középpontjába állított alkotói személyiség jelentőségével, amely által a hozzá kapcsolódó női szerep szintén jelentőssé válhat. Ez értelemszerűen egyfajta szatellit-identitást jelent a nőre nézve. [Szilágyi Márton, *Múzsálét vagy trauma?*, Kalligram, 2017/10, 80.] A korabeli sajtó a kezdetektől ebben a szerepben tüntette fel Mikszáthné. Mauks Ilona szelíden visszahúzódo természetével kerülte a nyilvánosságot, személye csak a Mikszáth-jubileum alkalmával került egyszer-kétszer a figyelem középpontjába. Herczeg Ferenc például az illető évben külön tárcát szentelt a számára, és bár kiemelte éles esztét és kiváló íráskészségét, nem tudott túllendülni a nagy író árnyékában élő feleség toposzán: „Mikszáthné idejében megértette, hogy a ki Mikszáth Kálmán hitvese, az azonkívül nem lehet semmi. Tehát bölcs és hajlékony alkalmazkodással az ura árnyákvá szegődött, a költő visszhangjává lett. [...] És az is jellemzi őt: midőn róla akarok írni, egyre az urán jár az eszem.” (Herczeg Ferenc, *Mikszáth Kálmánné*, *Az Újság*, 1910. március 6., 2.) Ehhez hasonló, a másik viszonylatában már-már elhalványuló személyiséget megragadó metaforikus képek rendre visszaköszönek Mauks Ilona jellemzéseiben, például: „Gyönyörű negativumként [azaz fényképnegatívként – F. D.] egészíti ki, teszi teljessé a markáns vonásokkal megrajzolt írói profilt.” (N. n., *Mikszáth Kálmán otthon*, *Új Idők*, 1910. március 6., 228.) Mauks Ilona ennek a szerepnek a tudatában írta meg visszemlékezését: az általa rögzített események és beszélgetések mind Mikszáth jelenléte vagy hiánya által válnak fontossá, ahogy ezt a fejezetcímek is sugallják [*Először hallom a Mikszáth nevet, Megismerkedem Mikszáth Kálmánnal, Mikszáth otthagya a szolgabírói hivatalt* stb.]. Így nem meglepő, hogy a memoár Mikszáth temetésével ér véget, és az emlékezés nem terjed ki az azt követő hét-nyolc évre, a Mikszáth-hagyaték gondozására és a két Mikszáth-fiú, Kálmán László és Albert életeseményeinek rögzítésére. Pedig a korabeli sajtóanyagból jól rekonstruálható, hogy Mauks Ilona sokat fáradozott Mikszáth emlékének ápolásán, és hátralevő évei szintén róla szóltak: válaszolt a felelet nélkül maradt jubileumi köszöntőkre [lásd például: *Akadémiai Értesítő*, szerk. Heinrich Gusztáv, Budapest, MTA, 1913, 456.], sürgette egy Mikszáth-szoba létrehozását az Akadémia palotájában [uo., 682.], figyelemmel gondozta a szerzői hagyatékot – és nem utolsó sorban megírta memoárját, amelynek eredeti címe *Mikszáth Kálmán* volt. (N. n., *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, *Magyar Figyelő*, 1917/3, 35.) E szerep tudatában a gyermekkortól kezdődő életírásnak szükségképpen be kellett fejeződnie Mikszáth halálával, mintegy azt sejtetve, hogy ezzel az írófeleség

léte is megsemmisül. Szintén ennek a koncepciónak rendelődik alá a memoárból látszólag kilógó, *Gyermekéveim* címet viselő nyitófejezet, amelyben nem bukkan fel Mikszáth neve, és amelynek kötetben belüli jelenlétét Várdai Béla 1922-es kritikájában meglehetősen kifogásolta, azzal érvelve, hogy ekként a visszaemlékezés „nagyon is távoli, jelentéktelennek tetsző családi históriákon kezdődik”. [Várdai Béla, *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, Katholikus Szemle, 1922, 306.] Várdai, úgy látszik, nem érzékelte a nyitófejezet komoly funkcióját, pedig a gyermekkori emlékek esetén Mauks Ilona éppen azokat az eseményeket idézte fel, amelyek szorosan kapcsolódtak az irodalomhoz: az ifjú Mauks-lányt a nagyanyja már korán taníttatni kezdte, a grammatika mellett Goethét és német regényeket olvastak együtt, később Jókai, Dickens és Hugo életművével is megismerkedett általa, mi több, Homérosztól egészen Tompa Mihályig kívülről tudta az írók életrajzát. Nem mellékes az az adalék sem, hogy a nagyanya fivére, Dévényi Kálmán jelentékeny könyvtárral rendelkezett, ahonnan a kis Ilona gyakran kapott kölcsön könyveket. Mindennek az összefoglalásával Mauks Ilona előre megalapozta Mikszáth felbukkanását és a Mauks-családba való belépését, hiszen ekként a harmadik fejezetben az irodalom iránt érdeklődő fiatalember egy olyan befogadó közegbe került, amelyben az emberek szintén fogékonyak voltak az irodalomra, valamint a szerelem fellángolása is motiválttá válik, hiszen jól érzékelhető, hogy Ilona a kezdetektől méltó szellemi párjává tudott válni Mikszáthnak.

A mű újraolvasásának valódi tétje azonban nem ennek a nő szerepmintának a hangsúlyozásában keresendő, hiszen az szokványosnak tekinthető az ilyen típusú memoárok esetén, valamint a szöveg recepciótörténetében. Van azonban néhány olyan lehetőség, amelyet eddig nem igazán vetettek fel a kötet kapcsán, s amelyeket, úgy vélem, érdemes lenne átgondolni.

A visszaemlékezés a maga regényes fordulataival, a két különös házasság történetével sokak számára a mikszáthi regényvilág hangulatát idézte meg. Mikszáthné könnyed és olvasmányos stílusát szinte minden méltatója kiemelte, és ezt következetesen annak tulajdonította, hogy „urától tanult elbeszélni és írni, sőt tőle tanulta az alakok, jelenetek, helyzetek beállításának módjait is”. [Schöpflin Aladár, *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, Nyugat, 1922. február 1., 220.] Mauks Ilona anekdotázó történetvezetésén valóban érezhető Mikszáth hatása, ugyanakkor azzal már nem foglalkozott senki, hogy jól láthatóan még ennél is finomabb írástechnikai fogásokat is érzékelt férje életművében, és ezeket szintén átvette tőle. Mauks Ilona több, Mikszáthtól származó motívumot is beépített a szövegébe, amelyek némelyikét Praznovszky Mihály az előszó végén ki is emeli. Rubinyi Mózes az első kiadás jegyzetei közt szintén utalt az ilyen típusú szövegközi kapcsolatokra. A legáttekinthetőbben Király István sorakoztatta fel a különböző Mikszáth-cikkekből és -novellákból származó átvételeket, sajnálatos módon azonban ezeket az emlékirat gyengeségeként értelmezte: „Nem a nagy író szellemi társa szólalt meg elsősorban a Visszaemlékezések lapjain. Azok a gyengébb részek, ahol ez kívánt szóhoz jutni. Ott másolt, összefércelt, férje műveiből vágott be részeket a saját írásába. Az idegen gondolat: a parvenü eleganciája; kírít a nem neki szabott környezetéből.” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Király István, függelék összeállította Méreiné Juhász Margit, Budapest, Szépirodalmi, 1957, 5.] Nem világos, hogy Király mire alapozza azon megállapítását, hogy Mauks Ilona azért vette át Mikszáth mondatait, mert a történeteket nem tudta volna elmesélni a saját

szavaival, vagy mert versenyezni kívánt volna férje életművével. Egyfelől feltehetően ezekkel az átvételekkel próbálta megteremteni az életszerűség illúzióját – hogy Mikszáth valóban mikszáthi nyelven szólaljon meg –, másfelől ez egy intertextuális játék, amely bevett gyakorlat volt, amikor egy szerző egy adott író életét vagy életművét foglalta össze írásban. Ilyen intertextusokat Mikszáth is használt a Jókai-kapcsolatos szövegeiben (elég csak például arra gondolni, hogy nagyívű életrajzának fejezet-címei több esetben is Jókai-regényekre utalnak, mint például: *Szomorú napok*, *A hétköznapiok*, *Élet a hó alatt*), de az írói jubileumokra készült költemények is gyakran az ünnepelt műveivel lépnek játékba. A motívumok átvétele, s ekként az alkotói életművel való párbeszéd egyébként már Vajda Jánosné Bartos Róza emlékiratának (a legkorábbi olyan női memoárnak, amelynek szerzője magát műzsaként tüntette fel) is jellemzője volt, ahogy ezt Szilágyi Márton kiemelte (i. m., 81.). Mauks Ilona azonban még ennél is tovább ment egy lépéssel, és a szöveget igen okosan és érzékenyen szerkesztette meg. Miután először hallotta a Mikszáth Kálmán nevet, képzeletében elkezdte azt összekeverni Jókai *És mégis mozog a föld* című regényének főhősével, Jenőy Kálmánnal. A Jókai-regény éppen megismerkedésük idejében jelent meg részletekben *A Honban*, de nem csupán történetileg illik a memoárba. Király István az 1957-es kiadásban csupán Mikszáthné naiv idealizmusára vezette vissza Jenőy Kálmán emlegetését: „Ő egy Jenőy Kálmán-szerű Jókai-hősre várt. S noha ezt az álmát még sem támogatta a makacs képzelet, a maga igazát többé nem engedte.” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, 11.] Praznovszky Mihály a 2017-es kiadás utószavában szintén Mauks Ilona álmodozásra való hajlamával magyarázta a név felbukkanását: „Ezért várta oly izgalommal a mohorai szalonjukba azt a Kálmán keresztnévű, nagyhírű fiatalembert, aki tán olyan lehet, mint egy Jókai-hős, egy Jenőy Kálmán.” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Pásztor Sándor, Pásztor Sándorné, utószó Praznovszky Mihály, Budapest, Mikszáth Társaság, 2017, 286.] Ennél azonban sokkal többről van szó. Mauks Ilona ügyesen játszott el a két férfi azonos keresztnévvel és a két alkotói pálya párhuzamaival: azon gesztusával, hogy Mikszáthot hozzá hasonlította, előre utalt férje karrierútjának későbbi alakulására, hiszen Jenőy és Mikszáth egyaránt nehézségekkel küzdött, amikor a környezete a közigazgatási pálya felé terelte, ám mivel egyikük sem érzett fogékonyságot magában erre, az irodalom mellett döntöttek, és ez a döntés természetesen többek rosszállását kiváltotta. S azt, hogy Mauks Ilona tudatosan narratológiai funkciót szánt a párhuzam szövegbe építésének, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy több ízben is ráerősített a két Kálmán közti hasonlóságra. Egyrészt beépítette a visszaemlékezésbe Mikszáth azon levelét, amelyből az is megtudható, hogy a fiatal író éppen Jókai *És mégis mozog a földjét* olvasta [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Praznovszky Mihály, Budapest, Noran Libro, 2021, 53.], másrészt a Kálmánt drámaírássra buzdító bohém színésszel, Zádorral való megismerkedés után nővére, Nelka szájába adta azt a mondatot, amely Zádorra is kiosztotta a Jókai-regény egyik szerepét: „Kálmán, az a Zádor kezdettől fogva olyan benyomást tesz reám, mintha a Jókai *És mégis mozog a föld* regényének Bányaváryja volna, magának nincs őrá semmi szüksége, ő csak rosszul befolyásolhat valakit, hagyjon fel vele kérem...” [uo., 122.] Ennek az utalásnak ismét anticipáló szerepe van: miként Jenőy Kálmán kudarcot vallott drámájával, akként a fiatal Mikszáth drámájára sem várt jobb sors, hiába hitt Zádor szavainak. Jókai szerepe más szempontból is

fontos az emlékirat tekintetében, ugyanis az egyedüli nagy terjedelmű Mikszáth-mű, amelynek keletkezéstörténetét Mauks Ilona egy egész fejezeten át ismerteti, Mikszáth közismert életrajzi munkája, a *Jókai Mór élete és kora* (lásd a *Hogyan írta Jókai életrajzát?* című részt). A fejezetből megtudhatjuk, hogy Mikszáth miként gyűjtött anyagot az életrajzhoz, kereste fel Jókai szülővárosát, Komáromot, és hogyan vette fel a kapcsolatot információszerezés végett az író rokonaival és ismerőseivel. A mű befejeztével maga Mikszáthné értékelte röviden a művet: „Igen szép, mert nagy szeretettel van megírva.” (uo., 241.).

Voltaképpen tehát Mauks Ilona Mikszáth írói pályáját felismerve a Jókai-regényben, erőteljesen épített az *És mégis mozog a földdel* adódó párhuzamokra, a második egység Jókaival kapcsolatos fejezete pedig éppen egy nagy íróról szóló emlékirat megírásának a nehézségeit tárja az olvasó elé. Mauks Ilona ekként szembesíti az olvasót az egy szerző által írt és az illető szerzőről írt szövegek sajátos viszonyával és feszültségével. A fejezetet igen könnyedén olvashatjuk kicsinyítő tükörként, amelyből az emlékirat megírásának dilemmáira láthatunk rá, s Mikszáth Jókait méltató szavait is nehéz lenne nem az elkövetkező eseményekre vonatkoztatni: „szebb lett volna, ha 50 éves írói jubileuma alkalmával, mikor oly szédítő magasban állott hírben, dicsőségben, emberek szeretetében, hagyott volna itt bennünket” (uo., 238.). Mikszáth megállapításának nem Jókai felől van igazán tétje. Az olvasó tudja, hogy itt másról van szó: az, ami nem sikerült Jókainak [hírnevét ugyanis megtépázták a jubileuma utáni időszak botrányai, amelyek többek között a Nagy Bellával kötött házassága miatt robbantak ki], sikerült Mikszáthnak – a negyvenéves jubileumi ünnepség után körülbelül egy héttel „dicsőségben, emberek szeretetében” távozott az élők sorából. Mauks Ilona szemmel láthatóan figyelt arra, hogy Mikszáth miként szerkesztette meg a Jókairól írott életrajzot, s annak tanulságait felhasználta saját memoárjában. Ekként nem meglepő, hogy ő maga is figyelmet szentelt a Mikszáth-ösök rövid ismertetésének és a család társadalmi helyzetének, s így nincs igaza Várdai Bélának abban sem, hogy „kicsinyesnek tetsző gonddal emeli ki lépten-nyomon a kettejük családjának előkelőségét” (Várdai, i. m., 306.), mert egyrészt ezt maga Mikszáth is megtette a Jókai-életrajzban, másrészt az írói pálya lendületes ívének alakulása akkor érthető igazán, ha ismerjük a család társadalmi státuszát, hiszen egy 19. századi nemesnek más lehetőségűtára és kapcsolatrendszere volt, mint egy polgári család sarjának – a Mikszáth családnak pedig nem volt nemesi címe és olyan kapcsolatrendszere, amelyet a fiatal Mikszáth Kálmán fel tudott volna használni irodalmi ambícióinak érvényesítésére. De még ezen túl is felfedezhetőek párhuzamok Mauks Ilona memoárja és Mikszáth Jókai-szövegei között, elég az, ha csak arra a verses Jókai-eposzra gondolunk, amely 1883-ban jelent meg *Jókai Mór, vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* címmel. A történet egy mesei struktúrán alapszik, amely szerint egy jóslat már előre jelezte a születendő Jókai Mór rendkívüli tehetségét és magasba emelkedését. [Margócsy István, *Mikszáth Kálmán irodalomszemlélete – elsősorban a Jókai-életrajz alapján*, Irodalomtörténet, 2016/2, 132.] A jóslatok Mauks Ilona könyvében is fontos szerepet kapnak, ugyanis Mikszáth édesanyjának Tarcsányi Ilona szintén megjövendölte fia rendkívüli életútját: „azután fia fog születni a Révész-funduson, Jézus nevenapján... ez a fiú, ha megél, híres ember lesz belőle... az egész ország lámpácskákat gyűjt a tiszteletére, és mindenki meghajol előtte, valamint a bibliabeli József előtt a búzakévék meghajoltak”.

[*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, kiad. Praznovszky, 39.] Mauks Ilona vigyázott arra, hogy a jóslat motívumai visszaköszöjenek az írói jubileumról szóló fejezetben: Raffay Sándor budapesti evangélikus lelkész éppen a fentebb idézett bibliabeli passzussal köszöntötte fel Mikszáthot (uo., 262.), az ünnepelt pedig maga emelte ki, hogy „meggyújtatok nekem az ünnepi gyertyákat” (uo., 244.).

Mindenesetre az, aki ilyen finom megoldásokat képes szövegbe építeni, illetve ilyen mértékben figyel a mű megszerkesztettségére, okos szerzőnek tekinthető, és kár lenne elvitatni ezen erényeit. Valószínűleg nincs igaza abban Praznovszky Mihálynak, hogy az első kiadás sajtó alá rendezőjének, Rubinyi Mózesnek lenne érdeme ez a finom szövésű motívumháló: „Egy ilyen könyv ez, halhatatlan, maradandó alkotás, mert amiről szól, az is halhatatlan. Azt viszont nem állítjuk, hogy mindezt Mauks Ilona írta volna le ilyen pontosan. Felmerül a gyanú, hogy ebben benne érezhetjük Rubinyi Mózes irodalomtörténész és Mikszáth-kutató kezét, illetve tollát. [...] az életút regényesített változatához a Mikszáth-prózákat bizonyára Rubinyi adta a kezébe. Jó néhány novella, vagy annak indítása, részlete felismerhető.” (uo., 10.) A részletesen kidolgozott utalásrendszer működtetésében valószínűtlennek tűnik a szerkesztő beavatkozása, hiszen az a teljes emlékirat szerkezetét érintette volna. Miért ne nézhetnénk ki ilyen teljesítményt Mauks Ilonából? Nagy műveltséggel és olvasottsággal rendelkezett, az első fejezet tanúsága szerint fiatalon ő maga is több ízben próbálkozott regényírással, a korabeli interjúk és cikkek szerzői szerint pedig roppant intelligens volt: már Herczeg Ferenc kiemelte, hogy amellett, hogy „fölötte elmés és társalkodó”, egyúttal „pompásan ír” (Herczeg, i. m., 2.), illetve egy névtelen tudósítás írója szerint a beszélgetésben „egyike a legjobb előadóknak” (N. n., *Mikszáth Kálmán otthon*, 228.). Maga Mikszáth is gyakran a felesége véleményét kérte ki először egy-egy műve kapcsán. Ezek a jellemvonások sajnálatos módon háttérbe szorulnak a Mauks Ilonával kapcsolatos diskurzusban, és mindez akár olyan szélsőséges eseteket is eredményez a feleség intellektuális képességeinek elvitatásában, mint Gerő Imre 1922-es méltatása, amelyben Rubinyi Mózes bevezetőjét kifogásolta arra hivatkozva, hogy annak egy-egy része „nem a legsikerültebben fejezi ki azt, amit mondani akar”, ugyanis „[a] költő hitveséről szólva pl. a »megértő« jelző helyett háromszor is »értő«-t ír... »A nagy író értő segítője« stb.” (Gerő Imre, *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, Irodalomtörténet, 1922, 108.) Király István előszava az 1957-es kiadásban nagyrészt szintén csak a jó és rossz író oppozíciója alapján tudta értelmezni Mikszáth és Mikszáthné kapcsolatát, s többször hangsúlyozta, hogy Mauks Ilona nem volt az író szellemi társa, hiszen „[v] oltak, akik szellemben, gondolkodásban közelebb álltak hozzá”. [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Király, 7.] Márpedig, ha nagyobb figyelmet szentelünk az emlékirat szerkezetének és narrációs technikájának, látható, hogy nem is állt túl távol a mikszáthi gondolkodásmódtól. Mikszáth Kálmán volt annyira jó író, hogy nem fogjuk gyengébbnek érezni az életművét attól, ha kiderül, hogy a felesége emlékiratában szintén vannak figyelemre méltó írói fogások.

A kritikusok és sajtó alá rendezők gyakran nem is bíztak Mikszáthnéra nagyobb szerepet, mint a „hűséges krónikás özvegy”-ét (Várdai, i. m., 306.) vagy „a látott és megélt dolgokat pontosan rögzítő krónikás”-ét (Gróh Gáspár, *Kívül a koron, otthon az időben*, Magyar Szemle, 2003/7–8, 198.), aki „[a]pró részleteket, tűnő hangulatokat leltároz csupán” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Király, 6.]. Pedig roppant

szembeötlő, hogy az emlékirat szerzője erős gesztusokkal alakította és szerkesztette a szöveget, hiszen nem pusztán Mikszáth-leveleket illesztett elbeszélésébe, hanem némelyikből csak egy-egy részt választott ki és vett át. Úgy tűnik, Mauks Ilona tisztában volt azzal, hogy elbeszélése kiszolgáltatottá válik saját szubjektivitásának, és ezt a feszültséget feloldandó a történet másik főhősének, Mikszáth Kálmánnak a leveleit is a szövegbe illesztette, hogy egy másik nézőpont behozásával hitelesítse az általa megírt történeteket. Csakhogy a levelek alkalmazása ekként ellentmondásossá vált, ugyanis azzal, hogy Mikszáthné a leveleket megválogatta és különböző részleteket kivágott belőlük, alárendelte őket a szubjektív konstrukcióinak. Akarva-akaratlanul is manipulatíván használta fel a mikszáthi szöveghelyeket. Így sok esetben nem is kizárólag az az érdekes, hogy mi az, amit a szövegbe illeszt, hanem mi az, amit kihagy annak érdekében, hogy narratíváját fenntarthassa. A *Bonyodalma*k című fejezetben például egy 1872. július 11-i levél rövid passzusát választja ki, és kihagyja azokat a részeket, ahol Mikszáth barátnője, Horváth Ilka iránti antipátiáját fejezi ki, vagy éppen arra utal, hogy néha nem tartja Mauks Ilonát túlzottan szépnek – egyszerűen csak szereti. [*Mikszáth Kálmán levelezése [1865–1884]*, s. a. r. Méreiné Juhász Margit, Budapest, Akadémiai, 1961, 69–78.] A július 31-én keltezett levélből kihagyja azokat az indulatosabb részeket, amelyben az író nem éppen a legszebb szavakkal illette Hámory Edét (uo., 91–94.), az augusztus 10-i levélből a kettejük közti kisebb összetűzés nyomai maradnak ki, éppen azok a sorok, amelyekben Mikszáth mentegetőzik, hogy miért tett látogatást a Mauksékkal igen rossz viszonyban levő Bérczyéknél (uo., 95–96). A példák sorát bőven lehetne folytatni, mindenestre látszik, hogy Mauks Ilona tudatosan egy olyan képet konstruált, amely a férjét a legjobb színben láttatta, s kettejük kapcsolatát is a lehető legharmonikusabban tüntette fel. Bár Praznovszky a 2002-es kiadás előszavában úgy vélte, hogy ugyan „[l]ehetne egy bőven jegyzetelt kiadást is előkészíteni, de az korántsem lenne már ilyen érdekes” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Tabák András, utószó Praznovszky Mihály, Budapest, Mikszáth Társaság, 2002, 8.], úgy látom, mindenképpen lenne értelme egy kritikai kiadás elkészítésének, hiszen az tenné igazán láthatóvá és áttekinthetővé Mauks Ilona konstrukciós elveinek jellegzetességeit. A levelek memoárban betöltött szerepe még nincs következetesen végiggondolva: bár az 1957-es kiadás függelékében közölték Mikszáth leveleit, elsősorban kordokumentumként fogták fel őket, és mintegy pótolni kívánták velük azokat a missziliseket, amelyeket Mikszáthné nem illesztett a szövegbe, vagy csak rövidítve vett át.

Ha egy ilyen kiadás elkészülne, minden bizonnyal a mű keletkezéstörténetével kapcsolatban is számos izgalmas adalék a felszínre kerülne. A *Magyar Figyelő* számaiból tudható, hogy az emlékirat 1917-ben már elkészült, a szerkesztők az illető évfolyamban, illetve 1918-ban is több fejezetet közöltek belőle. Azonban a szálok jó néhány évvél korábbra vezetnek vissza, egészen a Mikszáth-jubileumig. Adorján Andor 1909-es cikke szerint „az egyik észak-keleti megye főispánja” felkérte Mikszáthnét, hogy írjon a férjéről, aki a kérést igen jól fogadta [Adorján Andor, *A jubiléus Mikszáth Kálmánnál*, *A Hét*, 1909. december 25., 855.]. Emellett az is figyelmet érdemel, hogy az ekkortájt készülő interjúkban Mauks Ilona több olyan anekdotát is elmesélt, amely később az emlékiratba is bekerült, ilyen például a horpácsi birtokon rendet rakó törpék esete [N. n., *Mikszáth Kálmán otthon*, 230.].

Szintén jelentősnek látok még egy összefüggést, amely jellemzően háttérbe szorul az emlékirat recepciójában. Ahogy erre a 2021-es kiadás előszavában Praznovszky is utal, a család történetében nem csak Mikszáth Kálmán miatt játszott fontos szerepet az irodalom: Mikszáthné szintén megírta a visszaemlékezéseit, Albert, a kisebbik Mikszáth-fiú próbálkozott a vers- és novellairással, illetve befejezte apja félbemaradt regényét, az *Amerikai menyecskét*, az idősebbik fiú, Kálmán László politikaelméleti könyveket írt, Mauks Ilona nagynyja, Hercsuth Istvánné sokat fáradozott az unokái irodalmi nevelésén, Mauks Kornélia, Ilona testvére (a memoárban Nelka) pedig a korban ismert regényíróként tevékenykedett. Ez a típusú családi berendezkedés emlékeztet valamelyest az Arany családra: Arany János fia, Arany László szintén foglalkozott versírással, ugyanakkor jelentős eredményeket ért el a népmese- és találósgyűjtésben – ez utóbbi kiadvány elkészítését pedig úgy az édesanya, mint a lánytestvér, Arany Julianna is segítette a szövegek papírra vetése révén. A Mikszáth család esetén azonban jelentkezik egy fontos különbség, amelynek szisztematikus átgondolása messze vezethetne: Mauks Kornélia még Mikszáthné memoárjának elkészülte előtt több, Mikszáthtal kapcsolatos írást is közölt. A *Regényhősnők* című ifjúsági regényben testvére és saját fiatalkorát dolgozta fel, majd Mikszáth halála után, 1910-től kezdődően több rövid visszaemlékezést is közölt az íróról, amelyek később két füzetben is megjelentek *Képek Mikszáth Kálmán életéből*, illetve *Mikszáth Kálmánról* cím alatt. Van tehát egy roppant izgalmas helyzetünk: egy írónkról két összefüggő, megszerkesztett visszaemlékezés készült – egyik a felesége, a másik a sógornője tollából. Tudomásom szerint ilyen típusú eset nem áll elő egy másik 19. századi kanonikus írónk esetén sem.

Bár Praznovszky szintén kiemelte Mauks Kornélia jelentőségét, hiszen megjegyezte, hogy „talán ő a másik igazi hősnője ennek a történetnek” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. Praznovszky, 9.], elmulasztotta következetesen végiggondolni a szerepét. Pedig már Rubinyi Mózes is szemmel láthatóan fontosnak tulajdonította Mauks Kornélia visszaemlékezéseit, hiszen az első kiadás jegyzetanyagában külön figyelmet szentelt pályája ismertetésének, és jelezte, hogy szövegeiben több olyan adat is megtalálható, amely Mikszáthné memoárjában visszaköszön. Elsődlegesen azonban inkább információszerzés végett érdekelték a művek, s így talán inkább azok a szöveghelyek váltak fontossá a számára, amelyek „kiegészítik Mikszáthné emlékezéseit” [*Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*, s. a. r. és előszó Rubinyi Mózes, utószó Beöthy Zsolt, Budapest, Athenaeum, 1922, 229.]. Mauks Kornélia szövegei azonban még ennél is több lehetőséget tárnak elénk: az új adatok mellett külön fontosak lehetnek azok a jelenetek, amelyeket Mauks Kornélia és Ilona egyaránt megírt, hiszen ekként válik láthatóvá, hogy milyen szerkesztési elvekkel dolgoztak, valamint nézőpontjuk és női szerepük jellege miként határozza meg a történetvezetés alakulását. Például a fiatal Mikszáth leírása másként artikulálódik a két szövegben: Mauks Kornélia – aki inkább a pályatárs életútját rögzítette – a kissé ízléstelen benyomást keltő „lehetetlen sárga színű kabátot” és a csizmát emelte ki [Mauks Kornélia, *Mikszáth Kálmán a közigazgatásban*, *Az Újság*, 1911. április 9., 49.], míg Mikszáthné – tudatában annak, hogy szinte már elvárás, hogy feleségként minden apróságot rögzítsen – külön figyelmet szentelt az ügyetlenül kötött kék-fehérpettyes nyakkendőnek, sőt, arra is emlékezni vél, hogy a kabátnak körülbelül négy-öt zsebe lehetett, amelyek mindegyike papirosokkal volt